

politička i socijalna emancipacija

(prilog interpretaciji marksovog shvatanja)

slobodan vuković

Cela Hegelova filozofija, kako je Marks shvata, počiva na suprotnostima između opšteg i posebnog (privatnog) interesa, između političke države i građanskog društva, između čoveka i čovekove slobode, između čoveka i građanina. Suprotnosti su karakteristika savremenog, građanskog sveta, i one su došle do izraza, u najčistijem vidu, kako u teoriji tako i u praksi, u francuskoj revoluciji. Zato Marks u *Prilogu jevrejskom pitanju*, nastavlja započetu kritiku ovih odnosa analizirajući „Povelju o pravima čoveka i građanina“.

Povelja o pravima čoveka i građanina podrazumeva da čovek i građanin nisu jedno isto, da je čovek jedno, a građanin drugo, da su čovekova prava jedno, a prava građanina drugo. A pošto se radi o istoj individui to je podvojenost na čoveka i građanina dualizam jedne iste osobe sa različitim pravima. Marksova misao usredsređena je na kritiku, prevazilaženje, ukidanje ovog dualizma. Ukidanje je moguće sa stanovišta ljudskog društva — podruštvljenog čovečanstva, a na osnovama revolucionarne ljudske delatnosti — prakse.

U Povelji su prava čoveka poistovećena sa građanskim pravima, to jest sa pravima člana građanskog društva, „egoistična čoveka, čoveka koji je odvojen od čoveka i zajednice“. Ta prava su: jednakost, sloboda, sigurnost i vlasništvo.

Sloboda je ovde prevashodno određena kao sloboda da se čini sve što ne škodi slobodi drugih. Ona je bazirana na izolovanosti individuumu, na odvajanju čoveka od čoveka i, kako Bloh kaže, nije shvaćena kao „sloboda djelovanja“ već kao „sloboda izbora“ i „sloboda proizvođenja“, koja se „ispravno postavlja i aktivno rješava tek političko-socijalnom borbom“. Građansko društvo nije sebi moglo dozvoliti — na tom nivou razvoja proizvodnih snaga, a da i dalje ostane građansko, da samo sebi ne protivreči — slobodu za nešto, slobodu delovanja, jer bi to značilo dostojanstvo ličnosti, samoodređenje, čoveka a samoodređenje čoveka je nemoguće na nivou i u okvirima jedne klase makar to bio proleterijat, a ne kao ovde buržoazija. Ukidanje klasnog društva za proleterijat nije moguće bez ukidanja sebe kao klase. Prema tome, sloboda je u Povelji shvaćena, ili se kasnije na to svela, prevashodno kao sloboda preduzetništva, sloboda zarađivanja, a ne kao sloboda od preduzetništva i sloboda od egoizma zarađivanja.

Vlasništvo je određeno kao pravo uživanja sopstvene imovine. „Dakle, čovjekovo pravo na privatno vlasništvo jeste pravo da se po svojoj volji (à son gré), bez obzira na druge ljude, nezavisno od društva, uživa sopstvena imovina, i da se njome raspolože, to je pravo slobodnosti. Ta individualna sloboda kao i njena primena čine osnovu građanskog društva.“

Jedino je poziv na jednakost mogao u Francuskoj revoluciji za sebe vezati proleterijat, pokrenuti ga na stranu nastupajuće i pobjedničke buržoazije, pošto se on ne može falsifikovati kao pojam slobode. Jer, kako Bloh kaže, „radikalni, već socijalistički aspekt francuske revolucije ležao je manje na slobodi nego na jednakosti“. Zato što se „razlike siromašan i bogat ne mogu falsificirati pomoću formalno-jurističke ili transcendentalne jednakosti“, a jednakost je „naprotiv odmah značila, ako nije izričito izvršeno neko ograničenje, jednakost imetka“. Ali do ovakve socijalne jednakosti nije došlo. Posle junske poraza proleterijata, princip jednakosti je opovrgnut i dobija novo značenje, kao pravna jednakost svih čuvara roba pred zakonom, što odgovara posjedničkim klasama. Do opovrgavanja socijalne jednakosti dolazi zato što je, bez obzira na činjenicu da je revolucija izneta na plećima proleterijata, buržoazija imala vodeću ulogu. Ne samo u ovom slučaju nego i svi novovekovni socijalni pokreti imaju za osnovu potlačene delove stanovništva, ali vodeća uloga je uvek pripadala građanstvu. Iz pobjeda građanstva proizašli su moderniji načini eksploatacije, modernija i glomaznija državna uprava i administracija. Proklamovana socijalna jednakost pretvarala se u pravu jednakosti, a pravo je „po svojoj sadržini, pravo nejednakosti, kao i svako drugo pravo“. U ovakvom shvatanju slobode i jednakosti potvrđuje se jedno od osnovnih načela građanskog društva — slobodna konkurencija, a ona ne može egzistirati bez pravne jednakosti i političkih sloboda. Ovaj sistem jednakosti i slobode nije ništa drugo nego novčani sistem — razmenska vrednost, koji se pokazuje kao nejednakost i nesloboda. „Jednakost i sloboda se, dakle, u razmjeni koja počiva na razmjenskim vrijednostima ne samo poštuju, nego je razmjena razmjenskih

vrijednosti produktivna, realna osnova svake jednakosti i slobode (. . .) Jednakost i sloboda su u tom opsegu upravo suprotnost antičke slobode i jednakosti, koje upravo nemaju za temelj razvijenu razmensku vrijednost, nego, naprotiv, s njenim razvojem propadaju.“

Pravo sigurnosti Marks određuje kao osiguranje egoizma građanskog društva. Osiguranje privatnog vlasništva i celog građanskog poretka ostvaruje se pomoću pravosuđa i policije. One su instinske organizacije ovog društva i garantuju održanje prethodno opisanih sloboda i prava vlasništva. Pravosuđe i policija su, prema tome, organizacije klasnog društva čija je osnovna funkcija održanje postojećeg, a time i održanje interesa i privilegija čuvara roba.

Da se vratimo Marksovom razlikovanju prava čoveka (droits de l'homme) od prava građanina (droit du citoyen): prava čoveka, u pomenutom smislu, prava građanskog društva u potpunosti emancipuju građansku klasu, izbacuju u prvi plan privredu profita (na tom stupnju privrednog i društvenog razvoja kao nužnu), dok su prava građanina privremen ustupak posjedničkih klasa proleterijata koji je za njih (posjedničke klase) izvojevao pobjedu. Prava građanima su pogonska snaga revolucije, to su ona idealizovana prava, neostvarene istinske slobode, bratstva i socijalne jednakosti.

Prava čoveka su, prema tome, prava člana građanskog društva, građanska prava koja emancipuju buržoaziju. Ta emancipacija može biti samo politička, i kao takva je moguća samo na pretpostavkama i u okvirima građanskog društva. Ona pospešuje egoizam, ističe duh novca i trgovine. Politička emancipacija je granica emancipacije građanskog društva i ne traži da prevaziđe suprotnosti između države i građanskog društva, suprotnost između čoveka i građanina, već ih razvija do maksimuma. Politička emancipacija razvija religiozni duh i vrši „premeštanje religije iz države u građansko društvo, to nije stupanj, nego dovršenje političke emancipacije, koja zbiljsku religioznost isto tako ne ukida kao što i ne teži da je ukine“.

Političkoj emancipaciji Marks suprotstavlja ljudsku emancipaciju, tvrdeći da je prva delimična, jer je priznala slobodu vere, slobodu trgovine, slobodu i sigurnost privatnog vlasništva, dok je druga emancipacija od vere, trgovine, novca i vlasništva.

Prva emancipacija je daleko od stvarne, jer sa sobom donosi samo nov oblik klasnog društva, a sa njim i nov vid eksploatacije, a obespravljenoj kmeta (roba) pretvara u stvarnog, ali pravno slobodnog roba. Ili, kako bi Marks rekao, politička emancipacija učvršćuje buržoasko društvo, koje nije ništa drugo od emancipovano ropstvo. Politička revolucija i politička emancipacija su izjednačene kako pojmovno tako i sadržajno. „Politička revolucija rastvara građanski život na njegove sastavne delove, na revolucionirajući same te sastavne delove i ne podvrgavajući ih kritici. Ona se odnosi prema građanskom društvu, prema svijetu potreba, rada, privatnog interesa, privatnog prava kao prema osnovi svoga postojanja, kao prema pretpostavci koja ne podliježe daljnjem obrazlaganju, i stoga kao prema svojoj prirodnoj bazi“. Iz prethodno navedenog može se videti da je, po Marksu, jedno od bitnih obeležja politička revolucija to što ona rastvara građansko društvo na sastavne delove to jeste klase i ne revolucionirajući ih. Pored toga, građansko društvo je, slično Hegelu, shvatio kao sistem potreba to jest svet potreba, rada i privatnog vlasništva. Zadovoljenje potreba je, prema tome, moguće pomoću rada i privatnog vlasništva. Ako se ovome doda da je sistem potreba nerazdvojan od uživanja i sposobnosti za uživanjem, onda imamo preuzetu Hegelovu trijadu: sistem potreba — rad — uživanje kao jednu od bitnih karakteristika građanskog društva. Nasuprot ovom, socijalna revolucija, o kojoj će kasnije biti više reči, revolucionirajući i dijalektički ukida kako delove tako i celo građansko društvo.

Politička revolucija, dakle, ukida staro (feudalno) građansko društvo, i ukida njegov politički karakter (politički u smislu feudalizma, gde imamo identitet države i društva). Ona je izdvojila „individuum iz državne celine“ i pocepala ga na člana građanskog društva na jednoj, i podanike države, na drugoj strani. Ona je oslobodila iz okova (srednjovekovnih) politički duh, srušila moć vladara i postavila kao princip političke slobode, ali nije uspostavila ljudsku slobodu, jer država može biti slobodna, a da čovek ne bude slobodan čovek. Zato Marks u *Kritici Gotskog programa* kaže: „Sloboda se sastoji u tome da se država iz organa koji je nadređen društvu pretvori u organ koji mu je potpuno podređen“. Nasuprot ovom, građansko mišljenje i delanje je usredsređeno da državu učini slobodnim samostalnim bićem koje je nadređeno društvu.

Kritikujući Rusoa, Marks kaže da ljudsku slobodu, opšte čovečansku emancipaciju imamo samo onda „kad zbiljski, individualni čovek postane radno biće u svom empirijskom životu, u svom individualnom radu u svojim individualnim odnosima, tek kada čovek spozna i organizira svoje „forces propres, (sopstvene snage) kao društvene snage i stoga više ne bude od sebe dijelio društvenu snagu u obliku političke snage, tek onda će čovekova emancipacija biti dovršena“.

Politička emancipacija je, prema tome, samo delimična, ona se zasniva na jednoj klasi, to jest na jednom delu građanskog društva, koji istupa celinom svog bića kao klasa opštih interesa. Ova klasa mora, ako hoće da bude emancipator celog društva — a ona to jeste, početi od svog posebnog položaja i zahvatiti celo društvo, ona će se

nametnuti kao opšti izraz celog društva, nametnuti mu svoju volju, način mišljenja i svoje osnovne vrednosti i sa tog stanovišta se predstavljati kao nosilac opšte vlasti. To što će posebni interesi date klase, izaći na kraju njeni pravi interesi, to joj neće smetati da „izazove u sebi i u masi trenutak entuzijazma, trenutak kada se bratimi i stapa sa društvom uopće“, jer bez ovog entuzijazma i ovog bratimljenja ona ne može računati na pobjedu. Prema tome, „samo u ime općih prava društva može jedna posebna klasa polagati pravo na opću vlast.“¹⁷⁾ Pošto data klasa, sa svojih posebnih interesa, nastupa u ime općih interesa, samim tim stvara jednu drugu klasu, koja će joj biti opšta smetnja, i koju baca u takav socijalni položaj u takvu socijalnu sferu koja će važiti „kao notorni zločin“ cijelog društva, tako da se oslobođenje od te sfere pojavljuje kao opće samooslobođenje.¹⁸⁾ Ova druga klasa, kako Marks kaže, vezana je „radikalnim lancima“, njoj nije napravljena nikakva posebna nepravda i ona ne traži nikakvo posebno pravo, njoj je napravljena „nepravda uopće“ i ona se poziva na „čovečansko pravo“¹⁹⁾ i ona je jedina sposobna da izvrši radikalnu revoluciju, to jest opštečovečansku emancipaciju. A ta klasa je, po Marksu, proletarijat.

Ranije sam pokušao pokazati da je politička emancipacija, po Marksu, emancipacija građanskog društva i da je njen najizrazitiji pojavni vid politička demokratija. Politička emancipacija je ujedno granica emancipacije do koje ovo društvo može dospeti. Za nju je karakteristično da proizlazi iz uspostavljene slobodne trgovine, obrta i rada i iz njih nastalih političkih i građanskih sloboda. Nasuprot političkoj emancipaciji stoji ljudska emancipacija (ona je ne samo nasuprot već je politički uslov ljudskoj emancipaciji koja se na nju nastavlja), koja je pored toga što je emancipacija od trgovine, obrta egoizma zaradivanja, rada itd., pre svega, jedan kvalitetno nov način život i delanja čoveka kao stvaralačkog bića. Zbog toga borba za ljudsku emancipaciju ne može biti delo jednog istorijskog trenutka. Ona samo može biti aktivan permanentan proces, ukidanje svih dosadašnjih oblika otuđivanja čoveka, ukidanje dosadašnjeg načina „proizvođenja čoveka“, ukidanje sve dosadašnje ljudske neumnosti i neljudskosti. Borba za ljudsku emancipaciju to jest osvajanje ljudske slobode, dijalektički je proces, pri kome moraju biti zadovoljeni određeni uslovi. Jedan od ovih uslova mora svakako biti ukidanje privatne svojine, ali ne samo to, već i ukidanje svake ljudske eksploatacije, izrabljivanje čoveka od strane čoveka. Sa ukidanjem privatne svojine, nad sredstvima za proizvodnju, nismo lišeni svake eksploatacije, kao što mnogi zamišljaju, jer eksploatacija može poprimiti i drugačije oblike. Kao što i privatna svojina može poprimiti drugačiji oblik, a jedan je na primer: kolektivno vlasništvo sredstava za proizvodnju, iz kojeg, naravno, proizlazi i nov pojavni oblik eksploatacije. Naime, ne možemo govoriti o jednom humanijem društvu, lišenom svake eksploatacije, ako ne ukinemo *rad* i *kapital*, to jest „privatno vlasništvo nad proizvodima tuđeg rada, ili raspolaganje i kontrola proizvoda tuđeg rada pošto je on, po Marksu, „*upravljivačka vlast*“ nad radom i njegovim proizvodima.“²⁰⁾ Pod ukidanje rada misli se na ukidanje rada kao prinude, ukidanje otuđenog i podeljenog rada, jer je, rad otuđenje od svoje suštine, a otuđenje je nemogućnost ostvarenja čoveka kao stvaralačke, slobodne ličnosti u kome ljudska priroda postaje tuđa čoveku. Otuda je rad određen na dva načina: jednom kao *prisilan rad*, kao prisilna delatnost za obezbeđenje sredstava za održanje gole egzistencije i sredstvo za zadovoljenje potreba izvan njega; a drugi put kao univerzalna, slobodna, stvaralačka delatnost i samodelatnost kojom čovek stvara svoj svet i sebe sama. Odavde proizlazi da otuđeni rad stvara „carstvo nužnosti“, a razotuđeni rad, stvaralačka ljudska delatnost „carstvo slobode“. Ukidanje otuđenog rada to jest prelazak iz „carstva nužnosti“ u „carstvo slobode“ je prelazak iz predistorije čovečanstva, dosadašnje otuđene istorije, u istinsku ljudsku istoriju u kojoj dolazi do ostvarenja čoveka kao čoveka.

O ukidanju dosadašnjeg načina proizvodnje, dosadašnjeg načina „proizvodnja čoveka“, Marks govori kao o „nepoštednoj kritici svega postojećeg“. Kritika svega postojećeg je nepoštedna kritika građanskog društva, i kritika svakog društva, bilo kako ono sebe nazivalo, gde nije došlo (od čimjenice je da to ni jedno društvo nije dostiglo) ni do delimične ljudske emancipacije. To jest, ona je kritika dosadašnjeg (najčešće) neljudskog položaja čoveka, sa stanovišta budućnosti. Ovu Marksovu kritiku mnogi shvataju i interpretiraju smao kao kritiku kapitalističkog, buržoaskog društva. Takvo shvatanje je posledica pojednostavljenog (pojmovnog i sadržajnog) izjednačavanja kapitalističkog i građanskog društva, što je po mom mišljenju pogrešno, i zato dolazi do ovog nesporazuma. Kada Marks govori o nepoštednoj kritici svega postojećeg, ne misli samo na teorijsku kritiku, već i na praktičnu, na menjanje, prevazilaženje, ukidanje postojećeg.²¹⁾ Postojeće, dato, ne iscrpljuje ovu stvarnost, zbilju. Ono je samo jedan njen *moment*, segment sveopštog kretanja. Zato Marks u *pogovoru drugom izdanju Kapitla* kaže: „Dijalektika je postala nemačkom modom, jer se činilo da ona može preobražavati stvarnost. U svom racionalnom obliku ona izaziva ljutnju i užasavanje buržoazije i njenih doktrinarnih zastupnika, jer u pozitivno razumevanje postjećeg stanja unosi ujedno i razumevanje *njegove negacije, njegove nužne propasti*, jer svaki postali oblik shvata u toku kretanja, dakle, i po njegovoj

prolaznoj strani, „*jer se ničim ne da tutorisati i jer je u svojoj suštini kritička i revolucionarna*.“²²⁾ A to znači da je postojeće prolazni moment društvenog razvitka. Socijalizam procenjuje sve postjeće i postalo sa stanovišta budućnosti, u suprotnom istorija bi bila završena u „predistoriji“. Prema tome, ljudska emancipacija nije moguća bez ukidanja postojećeg građanskog društva i sa njime povezane eksploatacije. Kasnije je došlo do ukidanja građanskog društva u svemu takozvanih realsocijalističkih društava. Ovo ukidanje je izvršeno na pogrešan način, tj. došlo je do refundalizacije u smislu podređivanja društva državi, a proletarijat je izgubio i ono malo političkih sloboda izvojevanih u građanskom društvu. Zato je socijalna emancipacija za razliku od političke oslobođenje čoveka, to jest ukidanje proletarijata, jer je u njegovom neljudskom položaju sadržan sav položaj modernog društva.

Za ukidanje eksploatacije neophodno je ukinuti privatnu svojinu, bogatstvo, ili monopolizovanu društvenu moć, jer je privatna svojina (ili monopolizovana društvena moć) izvor eksploatacije. Dok je na drugoj strani privatna svojina prinuđena „*da održava samu sebe*, a time i svoju suprotnost proletarijat“. Kao što je privatna svojina prinuđena da održava samu sebe, tako je proletarijat, da bi se oslobodio skog ropskog položaja, a samim tim i sve ljudske neljudskosti „*prinuden da ukine samog sebe i time svoju suprotnost koja ga uslovljava*, koja ga čini proletarijatom — privatnu svojinu.“ Pojam privatne svojine neophodno je proširiti i ne svatiti ga samo, najjednostavnije rečeno, kao formalno pravni posed sa pravom nasledstva, već i kao raspolaganje i kontrolu sredstvima za proizvodnju. Pošto Marks privatnoj svojini suprotstavlja proletarijat, za ukidanje jednog neophodno je ukinuti i drugo, jer ne možemo ukinuti privatnu svojinu kao uzročnika, a da ostane posledica, proletarijat ili pak, obrnuto, ukinuti proletarijat, a da ostane suprotnost koja ga uslovljava, privatna svojina. Zato Marks kaže: „*kad proletarijat pobjedi, onda on time nije nikako postao apstraktna strana društva, jer on pobjeđuje samo time što ukida samog sebe i svoju suprotnost*.“²³⁾

Ukidanje proletarijata je, po Marksu, u tesnoj vezi sa ukidanjem, ostvarenjem filozofije. Pod ukidanjem, prevladavanjem filozofije se prevashodno misli na njeno ostvarenje, jer „*vi ne možete filozofiju ukinuti, a da je ne ostarite*“, kao i što se filozofija ne može ostvariti a da se ne ukine.²⁴⁾ Pod ovim Marks misli prevladavanje dosadašnje spekulativne filozofije i podizanje ljudske stvarnosti na nivo filozofije, istinsko oslobođenje čoveka, to jest prevladavanje postojećeg stanja, za koje je karakteristična razdvojenost filozofske teorije i nefilozofske stvarnosti. Postojeća stvarnost se odlikuje postojećim neljudskim, nehumanim sadržajem, i ona je do sada prevladana samo u mislima, to jest spekulativno. Ostvarenje Marksove zamisli, ozbiljenje filozofije — prevladavanje suprotnosti između ideje i stvarnosti — moguće je samo dijalektičkim jedinstvom teorije i prakse. Ovu istorijsku dilemu može rešiti samo proletarijat, ne radnička klasa pojedine zemlje, nego proletarijat svetsko-istorijski shvaćen, koji je negacija svih klasa. Ili, upotrebimo li Lukačev termin „*klasna svest proletarijata*“ koja nije ništa drugo do samosvest proletarijata, raspad svih klasa građanskog društva. Samosvest proletarijata Žan-Ipolit određuje kao „*poslednji proizvod čovjekova otuđenja i, kao takav, jedini koji može ostvariti ideju*.“²⁵⁾

Ostvarenje ideje, po Marksu, može biti samo u praktičnoj delatnosti proletarijata, u dijalektičkom jedinstvu teorije i prakse, jer „*filozofija u proletarijatu nalazi svoje materijalno oružje*, tako i proletarijat u filozofiji nalazi svoje duhovno oružje“. Glava ljudske emancipacije je filozofija a „*njeno srce proletarijat*“. „*Filozofija se ne može ostvariti bez ukidanja proletarijata, proletarijat se ne može ukinuti bez ostvarenja filozofije*.“²⁶⁾ Marksov stav o „*ukidanju filozofije*“ kasnije je u savremenim realsocijalističkim društvima krivotvoren i iskorisćen za izbacivanje filozofije (i ne samo filozofije), kao školske discipline.

Suprotnost između teorije i prakse ne može se prevladati na teorijski način, kako je to pokušavala namačka klasična filozofije. Marks uviđa granicu filozofije kao filozofije, a samim tim i svoje, jer teorije, ma kakva bila ne može rešiti jedan problem čije rešenje iziskuje praktičnu akciju. To je Marks kazao na sledeći način: „*Vidi se kako je rješenje teorijskih suprotnosti moguće samo na praktičan način, samo čovjekovom praktičnom energijom, pa njihovo rješenje nije nikako samo zadatak spoznaje nego zbiljski životni zadatak, koji filozofija nije mogla riješiti upravo zato što je isti zadatak shvatila samo kao teorijski zadatak*.“²⁷⁾

Svrha celokupne Marksove misli je kritika i ukidanje (prevladavanje) postojećeg, građanskog društva i načinu proizvodnja čoveka. Zato Marks u jedanaestoj tezi o Fojerbahu kaže: „*Filozofi su dosad samo svet različito tumačili (interpretirali) radi se o tome da se izmeni*.“ Dakle, izmena sveta i načina života, i ne samo izmena nego stalno, permanentno revolucionarno menjanje postojećeg klasnog društva, u kojem je osnovna svrha proizvodnja. Subjekt ove revolucionarne promene je proletarijat, samosvest proletarijata, a on je ono istinski opšte. U klasnom položaju proletarijata imamo sažet položaj celog društva. Kako je proletarijat ono istinski opšte, celinu društva moguće je sagledati samo sa njegovog klasnog stanovišta. Proletarijat je primoran da izvrši ovu promenu, ali sa pobjedom ne sme se

nikako pretvoriti i postati „apsolutnom stranom društva“. Pobjedu, a samim i samoukidanje, može izvršiti jedino proletarijat svestan sebe sama, svestan svoje, kako bi Marks rekao, istorijske uloge i svog neljudskog položaja. U tom položaju proletarijata ogledaju se sve neljudskosti modernog društva, pa je on prinuđen na *pobunu* protiv ove neljudskosti, a samim tim može i mora osloboditi samoga sebe. „Ali on ne može osloboditi samoga sebe, a da ne ukine svoje vlastite životne uslove. On ne može ukinuti svoje vlastite životne uslove, a da ne ukine sve neljudske životne uslove današnjeg društva koji su sažeti u njegovom položaju.“²⁸⁾

Uslov za ukidanje proletarijata, za ukidanje rada kao klasne osobine ili obeležja, jeste socijalna revolucija, radikalna prevrat u kome će biti izvršena „eksproprijacija eksproprijatora“. Pošto se proletarijat ne može ukinuti, ako nije došlo do njegovog oslobođenja, to ni socijalne revolucije ne mogu biti bez prethodne političke revolucije. Kao što se politička emancipacija, revolucija bazira i poziva na prirodno pravo, tako se socijalna emancipacija, proletarska revolucija, poziva na čovečansko pravo. Borba za ostvarenje socijalne emancipacije je borba za ostvarenje ljudske slobode.

Ljudska sloboda može se ostvariti samo ukidanjem klasnog društva, jer sloboda je pojmovno i sadržajno suprotna eksploataciji. Ostvarenje slobode, bolje reći osvajanje slobode — ne postiže se jednostavnim ukidanjem privatne svojine nad sredstvima za proizvodnju, pošto je eksploatacija mogućna i od strane birokratije, tj. „moderne“ klase kolektivnih vlasnika sredstava za proizvodnju, kao što sam pokazao na drugom mestu. Na tom osnovu, osvajanje istinske ljudske slobode je u tesnoj vezi sa izgradnjom novih društvenih odnosa lišenih privatne svojine i rada, jer je rad „sila nad individuuama“ i dokle god ona postoji, tako dugo mora postojati i privatno vlasništvo²⁹⁾, a samim tim i eksploatacija. Nosilac tog procesa može biti samo proletarijat, svetsko-istorijski shvaćen, to jest proletarijat koji je u datom istorijskom momentu svestan svoje uloge. Pri ovom „treba izbeći da se „društvo“ ponovo fiksira kao apstrakcija nasuprot individuuama. Individuum je *društveno biće*, stoga je njegovo ispoljavanje života — ispoljavanje i potvrđivanje društvenog.“³⁰⁾ Shodno ovom, vidimo da Marks insistira da je ukidanje privatne svojine i rada kao prinude delotvorno samo ako slobodni individuumi, a ne društvo, najčešće apstraktno shvaćeno kao što se često tumači, postanu nosioci podružljivih sredstava za proizvodnju. U novije vreme su se na bazi kontrole „ukinutog“ privatnog vlasništva formirale cele društvene grupe, koje ponekad imaju bitna klasna obeležja i koje kontrolišući ovako „podružljiva“ sredstva za proizvodnju eksploatišu ne samo radničku klasu, nego i prirodne resurse. Otuda je i danas aktuelan Marksov zahtev da samo slobodni i nezavisni individui budu nosioci podružljivih sredstava za proizvodnju, jer ako pojedinci nisu slobodni i nemaju mogućnost demokratskog izbora i kontrole, ne možemo ni govoriti o društvenoj svojini.

Kako se sloboda ne može podariti, ona se može samo osvojiti, osvajanje slobode je ujedno i oslobođenje, emancipacija pojedinaca, jer *nema slobodnog društva bez slobodnih pojedinaca*, ili kako bi Marks rekao, „sloboda pojedinca je uslov slobode za sve“. Zato je borba za slobodu ličnosti ujedno borba za slobodno društvo, ljudsku zajednicu. Prema tome, „sloboda može biti samo djelovanje kojim čovek mijenja svoj svijet i sama sebe.“³¹⁾

Iz izloženog se vidi da za socijalnu emancipaciju imamo za pretpostavku opštu ljudsku slobodu, dok politička emancipacija ima za pretpostavku samo ograničenu, političku slobodu ili opštu slobodu političkog karaktera. Opšta sloboda političkog karaktera, ili, opšte (i ničim i ni pod kojim izgovorom ne ograničavane) političke slobode su nužan uslov, ili bolje rečeno, samo prva stepenica, na putu osvajanja opšte ljudske slobode. Otuda ne možemo govoriti o socijalnoj emancipaciji ako nismo dostigli nivo potpune političke emancipacije, tj. političkih sloboda.

Nasuprot Hegelu, koji je ostvarenje čovekove slobode video u državi kao političkoj tvorevini. Marks je, pretpostavio ukidanje države. Ne samo ukidanje ove ili one države, ovog ili onog državnog oblika, već države kao takve ili, bolje rečeno, države kao „konsolidacije proizvoda iznad proizvođača“, proizvođa koji kontrolišu proizvođača, umesto da proizvođači kontrolišu njega. Država je po Marksu, krajnji proizvod i posledica otuđenja proizvoda od proizvođača i njegovo pretvaranje u silu iznad čoveka. Zato u *Nemačkoj ideologiji* govori o ukidanju države kao jednom od uslova za oslobađanje radnika i o ukidanju otuđenog rada koji je uslov istinske ljudske egzistencije. Shodno ovom, ukidanje države je uslov za ostvarenje emancipacije, opšte ljudske slobode.

Marksovo osnovno stanovište je, dakle, ukidanje, prevladavanje čitavog građanskog svijeta sa njegovim dosadašnjim načinom proizvodnje, sa njegovom ideologijom, načinom mišljenja i delanja. Ukidanje i prevazilaženje političkog, građanskog života je u isti mah i uspostavljanje društvenog života, društvenog u smislu zajednice. Čovek se može emancipovati samo u okviru istinske ljudske zajednice, a čovekova emancipacija će biti dovršena tek kada bude realizovana ljudska sloboda. Ljudska sloboda, koja otkriva horizont socijalističkog, ne realsocijalističkog, čoveka i sveta, koji stoje na pretpostavkama besklasnog društva. Prema tome, pretpostavka političke

emancipacije je klasno građansko društvo koje može poprimiti razne pojavne forme, dok je pretpostavka ljudske emancipacije besklasno društvo, ljudska zajednica koja započinje ukidanjem ovog prethodnog.

- 1) K. Marks, *Prilog jevrejskom pitanju*, prevod S. Bošnjak, Marks – Engels, Dela, tom 3, „Prosveta“, Beograd, 1971, str. 138.
- 2) Ernst Bloch, *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, prevod A. Pažanin, „Izdavački centar Komunist“, Beograd, 1977, str. 146.
- 3) K. Marks, *Prilog jevrejskom pitanju*, str. 139.
- 4) Ernst Bloch, *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, str. 156.
- 5) Navedeno delo, str. 155.
- 6) Maks Horkhajmer, *Tradicionalna i kritička teorija*, prevod O. Kostrešević, BIGZ, Beograd, 1976, str. 132.
- 7) K. Marks, *Kritika Gotskog programa*, prevod, Z. Tkales, „Kultura“, Beograd, 1959, str. 17.
- 8) K. Marks, *Temelji slobode*, (Grundrisse), prevod B. Petrović i M. Pijade, „Naprijed“, Zagreb, 1974, 79–80, kasnije Marks u *Kapitalu* ponavlja istu misao: „tajna izraza vrednost, jednakost i jednako važenje sviju radova jer su i ukoliko su *ljudski rad uopšte*, ta se tajna može odgonetnuti tek kad *pojma jednakosti ljudi* postane čvrstom narodnom predrasudom. A ovo je moguće tek u društvu u kome je *robni oblik* opšti oblik proizvoda rada, gde su dakle i uzajamni odnosi ljudi kao *proizvođača roba* vladajući odnosi“, *Kapital*, tom 1, prevod M. Pijade, „Kultura“, Beograd, 1947, 26.
- 9) K. Marks, *Prilog jevrejskom pitanju*, str. 140, takođe uporedi: *Temelji slobode* (Grundrisse), str. 12.
- 10) U *Prilogu jevrejskom pitanju* Marks kaže: „*Politička* je emancipacija samo veliki napredak, ona nije doduše poslednji oblik čovekove emancipacije uopšte, ali je poslednji oblik čovekove emancipacije u dosadašnjem svjetskom poretku. Razumije se: mi ovde govorimo o zbiljskoj, praktičnoj emancipaciji“, str. 132.
- 11) K. Marks, *Prilog jevrejskom pitanju*, str. 133.
- 12) Navedeno delo, str. 143.
- 13) Iako u osnovi privatnog vlasništva leži rad i podela rada.
- 14) Ovdje se misli na francusku revoluciju.
- 15) K. Marks, *Kritika Gotskog programa*, str. 24.
- 16) K. Marks, *Prilog jevrejskom pitanju*, str. 144.
- 17) K. Marks *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*, Uvod, prevod Stanko Bošnjak, u: Marks – Engels, DELA, tom 3, str. 158.
- 18) Navedeno delo, str. 158.
- 19) Navedeno delo, str. 159.
- 20) K. Marks *Ekonomsko-filozofski rukopisi*, „Dela“, tom 3, str. 195.
- 21) K. Marks, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*, Uvod, Str. 155 – 156.
- 22) K. Marks, *Kapital*, Pogovor drugom izdanju (str. LV. (moj kurziv).
- 23) K. Marks – F. Engels, *Sveta porodica*, prevod dr. S. Ristić, u: „Dela“, tom 5, „Prosveta“, Beograd, 1968, str. 31.
- 24) K. Marks, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*, str. 155.
- 25) J. Hyppolite, *Studije o Marksu i Hegelu*, prevo R. Kalanj i V. Mikecin, „Školska knjiga“, Zagreb, 1977, 123.
- 26) K. Marks, *Prilog kritici Hegelove filozofije prava*, Uvod str. 160.
- 27) K. Marks, *Ekonomsko-filozofski rukopisi*, str. 241 – 242.
- 28) K. Marks – F. Engels, *Sveta porodica*, str. 32.
- 29) K. Marks – F. Engels *Nemačka ideologija*, u: Rani Radovi, „Naprijed“, prevod S. Bošnjak, Zagreb, 1967, str. 398.
- 30) Navedeno delo, str. 278.
- 31) Gajo Petrović, *Filozofija i revolucija*, „Naprijed“, Zagreb, 1973, str. 117.